

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.1.3>

Лебедєва Ю. В.,

аспірант

Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України,
викладач кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПОСМЕРТНЕ ВІДТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ІНШИХ ОСІБ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Наукова стаття присвячена аналізу нормативно-правового забезпечення права на біологічне батьківство військовослужбовців та інших осіб, перспективам урегулювання цього права в Україні через кризу поточної демографічної ситуації та повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Автор акцентує увагу на тому, що основним ризиком військової служби є ризик смерті, і, якщо особа скористалася програмами збереження репродуктивних клітин для військовослужбовців або раніше проходила програму лікування та зберегла репродуктивний матеріал в кріобанку, може виникнути проблема з посмертною репродукцією, що наразі не заборонена, але і не регламентована чинним законодавством України. У статті проаналізовано зарубіжний досвід впровадження процедури посмертного відтворення, зокрема, розкрито правові аспекти розпорядження репродуктивним матеріалом у разі смерті особи. Акцентовано увагу на тому, що наразі в законотворчій діяльності спостерігається стійка тенденція до легалізації посмертної репродукції. Для належного правового врегулювання посмертного відтворення в Україні запропоновано регламентувати: надання дозволів чи заборони посмертного відтворення репродуктивного матеріалу, вилученого у померлої особи за життя, та визначення можливості вилучення репродуктивного матеріалу у померлої особи; встановлення чітких вимог щодо застосування посмертного відтворення, порядку надання згоди тощо; встановлення терміну допустимого посмертного зберігання та використання репродуктивного матеріалу та/або кріоконсервованих клітин померлої особи; врегулювання спадкових прав дитини, народженої шляхом посмертного відтворення; встановлення батьківства/материнства померлої особи щодо дитини, народженої внаслідок посмертного відтворення; можливість використання цього методу допоміжної репродукції іноземцями та допустимість вивезення репродуктивного матеріалу з території України за кордон, можливість використання методу посмертного відтворення за громадянами України за кордоном.

Key words: репродуктивні права, репродуктивні права військовослужбовців, допоміжні репродуктивні технології, посмертна репродукція, посмертне відтворення, біологічне посттравматичне батьківство, біологічне посттравматичне материнство.

Lebedieva Y. V. Regulatory and legal support for the realization of the right to biological parentage of military personnel and other persons: foreign experience and regulation in Ukraine

Abstract. The scientific article is devoted to the analysis of the normative and legal provision of the right to biological parentage of military personnel and other persons, the prospects for the regulation of this right in Ukraine through the prism of the current demographic situation and the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine. The author emphasizes the fact that the main risk of military service is the risk of death, and if a person used reproductive cell preservation programs for military personnel or previously underwent a treatment program and stored reproductive material in a cryobank, there may be a problem with posthumous reproduction, which is currently not prohibited. but it is not regulated by the current legislation of Ukraine. The article analyzes the foreign experience of implementing the procedure of posthumous reproduction, in particular, reveals the legal aspects of disposal of reproductive material in the event of a person's death. Attention is focused on the fact that there is currently a steady trend towards the legalization of posthumous

reproduction in legislative activity. For the proper legal regulation of posthumous reproduction in Ukraine, it is proposed to regulate: granting or prohibiting posthumous reproduction of reproductive material removed from a deceased person during his lifetime, and determining the possibility of removing reproductive material from a deceased person; establishing clear requirements for the use of posthumous reproduction, the procedure for granting consent, etc.; establishing the period of permissible postmortem storage and use of reproductive material and/or cryopreserved cells of a deceased person; settlement of inheritance rights of a child born through posthumous reproduction; establishment of paternity/maternity of a deceased person with respect to a child born as a result of posthumous reproduction; the possibility of using this method of assisted reproduction by foreigners on the territory of Ukraine and the admissibility of exporting reproductive material from the territory of Ukraine abroad, the possibility of using the method of posthumous reproduction by citizens of Ukraine abroad.

Key words: *reproductive rights, reproductive rights of military personnel, assisted reproductive technologies, posthumous reproduction, posthumous reproduction, biological post-traumatic parenthood, biological post-traumatic motherhood.*

Проблема нормативно-правового забезпечення реалізації права на біологічне батьківство є актуальною зважаючи на повномасштабне вторгнення РФ в Україну, стрімкий розвиток репродуктивних технологій і біомедицини, прийняття нормативно-правових актів та обговорення окремих законопроектів, що безпосередньо стосуються реалізації репродуктивних прав в умовах воєнного стану. Так, в зазначеній сфері спостерігається активна законодавча робота, утім низка питань, пов'язаних з належним забезпеченням реалізації права на біологічне батьківство військовослужбовцями та іншими особами, наразі залишаються неврегульованими.

Метою наукової статті є аналіз перспектив урегулювання права на біологічне батьківство військовослужбовців та інших осіб в Україні через призму зарубіжного досвіду правової регламентації у цій сфері.

Стан дослідження. Окремі аспекти репродуктивних прав людини є предметом досліджень науковців, серед яких М. Громо-вчук, О. Дашковська, А. Дутко, М. Заболотна, Л. Наливайко, О. Саєнко, Ю. Турянський, В. Чечерський та інші. Разом з тим, повномасштабне вторгнення РФ в Україну, стрімкий розвиток репродуктивних технологій і біомедицини, прийняття нормативно-правових актів та обговорення окремих законопроектів, що безпосередньо стосуються реалізації репродуктивних прав в умовах воєнного стану, обумовлює необхідність удосконалення інституту репродуктивних прав людини в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення реалізації репро-

дуктивних прав і свобод в Україні передусім пов'язана з їх регламентацією Конституцією України, Цивільним кодексом України, Сімейним кодексом України, Законом України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" та іншими підзаконними актами [1]. Так, повномасштабне вторгнення РФ в Україну призвело до змін у всіх сферах суспільного життя, зокрема змін зазнали і репродуктивні права населення. Наслідком цього є прийняття нормативно-правових актів та обговорення окремих законопроектів, що безпосередньо стосуються реалізації військовослужбовцями репродуктивних прав в умовах воєнного стану. У грудні 2023 року Президентом України було підписано проєкт закону, спрямований на створення державних гарантій щодо збереження можливості біологічного батьківства/материнства для захисників та захисниць України у випадку отримання поранень, що впливають на їх репродуктивні функції. Отже, в досліджуваній сфері спостерігається активна законодавча діяльність, спрямована на ефективне врегулювання репродуктивних прав осіб.

Зазначимо, що служба в Збройних Силах України пов'язана з багатьма ризиками, що можуть спричинити погіршення або втрату репродуктивної функції. Утім, слід акцентувати увагу, що основним ризиком військової служби безумовно є ризик смерті, і, якщо особа скористалася програмами збереження репродуктивних клітин для військовослужбовців або раніше проходила програму лікування та зберегла репродуктивний матеріал в кріобанку, може виникнути проблема з посмертною репродукцією, що наразі не заборонена,

але і не регламентована чинним законодавством України. На жаль, українські репродуктологи вже стикалися з проблемою правозастосування на практиці, оскільки стрімко зростає кількість осіб, які звертаються за посмертним використанням репродуктивного матеріалу та/або кріоконсервованих ембріонів. Так, у сфері забезпечення репродуктивних прав існують нагальні питання, котрі потребують детального вивчення та законодавчого врегулювання [2, 3].

Зауважимо, що оскільки українське законодавство не регламентує процедури посмертного відтворення, доцільним є аналіз зарубіжного досвіду регулювання цієї репродуктивної технології, що може слугувати прикладом для заповнення прогалін [4] і збереженню репродуктивної функції громадян.

Підхід Ізраїлю до регламентації технології посмертного відтворення є прикладом гнучкого регулювання. Рекомендації Генерального прокурора, щодо вилучення репродуктивних клітин після смерті особи та їх використання, допомагають судам приймати рішення стосовно запитів на вилучення біологічного матеріалу у померлих чоловіків. Законодавством встановлено перелік вимог для провадження посмертного відтворення: запит від жінки або партнерки помираючого чи померлого чоловіка про вилучення його репродуктивних клітин; дозвіл суду на використання репродуктивних клітин, що надається в кожному конкретному випадку, беручи до уваги особу померлого чоловіка та його передбачувані бажання. Суди Ізраїлю також дозволили батькам вилучати репродуктивні клітини їх померлих синів, використовуючи сурогатне (замінне) материнство для народження біологічних онуків [5]. Таким чином, законодавство та судова практика Ізраїлю застосовують підхід, що базується на “передбачуваному бажанні”, яке означає, що “чоловік, який перебував у стосунках з жінкою бажав би, щоб вона виношувала його дитину після його смерті”.

Вилучення біологічного матеріалу, дозволене судом за запитом батьків, є унікальним у законодавчому полі Ізраїлю, оскільки визнання права батьків на вилучення статевих клітин померлого сина наразі не вважається

допустимим в жодній іншій країні. Так, в Ізраїлі втілено принцип пріоритету інтересів живих партнерів-донорів, згідно з яким посмертне вилучення матеріалу можливе без письмової інформованої згоди померлої особи. Вважаємо, що такий підхід не міг бути сприйнятим і використаним в українському законодавстві.

Бельгійське законодавство у сфері репродуктивних технологій надає можливість проводити посмертну репродукцію після смерті одного з подружжя, якщо обидва партнери дали на це згоду. При цьому вказана репродуктивна технологія може бути здійснена не раніше ніж через шість місяців і не пізніше двох років після смерті партнера. Строк після смерті партнера встановлено для того, аби живий партнер міг прийняти обґрунтоване рішення щодо подальшої долі репродуктивного матеріалу [6]. Часові межі, що передують потенційному посмертному зачаттю дитини встановлюються також для розуміння того, коли така дитина може народитися і, відповідно, як врегулювати питання спадкування за померлою особою. Утім, термін у два роки є досить тривалим для збереження майбутньою дитиною спадкових прав, що безпосередньо вплине на інших спадкоємців, які вже є суб'єктами спадкового права.

Доцільно також звернути увагу на досвід австралійського регулювання посмертного відтворення. В австралійському штаті Вікторія Закон про людські тканини 1982 року регулює вилучення репродуктивних клітин, оскільки визначення тканини “включає орган або частину людського тіла або речовину, вилучену з людського тіла або таку, що є його частиною” [7]. Також зазначимо, що Закон штату Вікторія про допоміжне репродуктивне лікування 2008 року [8] містить спеціальні положення щодо посмертного використання статевих клітин і ембріонів. У сфері посмертної репродукції, вказані законодавчі акти вимагають, щоб: померла особа надала згоду на проведення такої репродуктивної технології письмово або усно під час останньої хвороби в присутності двох свідків; процедуру бажав здійснити партнер померлого або, якщо померла жінка, її партнер-чоловік звернувся до сурогатного (замінного) материн-

ства; Комісія з огляду пацієнтів схвалила проведення такої процедури; жінка повинна пройти консультацію перед зверненням до такої допоміжної репродуктивної технології (далі – ДРТ). Так, Комісія з огляду пацієнтів має розглянути “потенційний вплив процедури на дитину, яка народиться”, а також “дослідити будь-які потенційні наслідки для дітей, зачатих після смерті одного з батьків”.

У Канаді існує більш сувора регламентація щодо письмової згоди на посмертне використання репродуктивного матеріалу людини. Закон про допоміжну репродукцію людини 2004 року передбачає наступне: жодна особа не має права використовувати репродуктивний матеріал з метою створення ембріона, якщо донор матеріалу не дав на це письмової згоди відповідно до правил на його використання для цієї мети; жодна особа не має права вилучати репродуктивний матеріал з тіла донора після його смерті з метою створення ембріона, якщо донор матеріалу не дав на це письмової згоди відповідно до правил на його вилучення з цією метою; жодна особа не має права використовувати ембріон *in vitro* з будь-якою метою, якщо донор не дав письмової згоди відповідно до правил на його використання для цієї мети [9].

Канадські Правила допоміжної репродукції людини (розділ 8 про згоду) передбачають, що донор (особа, з тіла якої отримують репродуктивний матеріал) повинен за життя підписати документ, який засвідчить: письмову поінформованість про те, що репродуктивний матеріал особи буде використаний за її згодою; згоду на використання матеріалу з конкретною метою; згоду на використання матеріалу після смерті донора особою, яка була партнером донора на момент його смерті [10]. Така позиція законодавця спрямована на захист тілесної цілісності, недоторканості і забезпечення гідного ставлення до померлої особи. Важливо, що з огляду на особливу чутливість досліджуваних суспільних відносин та стрімкий розвиток репродуктивних технологій і біомедицини, такі вимоги є перешкодою для зловживань у цій сфері та незаконного використання репродуктивного матеріалу.

Варто також зазначити, що деякі країни забороняють посмертне відтворення та вико-

ристання гамет/ембріонів померлого. Наприклад, німецький Закон про захист ембріонів (*Embryonenschutzgesetz–EschG*) прямо забороняє використання статевих клітин померлого для штучного запліднення, передбачаючи відповідальність лікаря, який проведе цю процедуру (до 3 років ув'язнення або штрафу) [11]. Однак, якщо біологічний матеріал батька дитини вже було введено в яйцеклітину (зигота, стадія перед ембріоном), цю зиготу можна повернути жінці, оскільки репродуктивний матеріал вже було використано за його життя і тепер він є невід'ємним від яйцеклітини [12].

Пакистан забороняє запліднення яйцеклітини кріоконсервованими клітинами після смерті чоловіка, оскільки законодавством регламентовано, що смерть одного з подружжя розриває шлюбні узи. Ісламським законом дозволені всі форми ДРТ, але будь-яке злиття репродуктивних клітин має бути здійснене саме щодо подружньої пари [13].

Вважаємо, що поточна демографічна ситуація не дозволяє розглядати можливість встановлення в Україні заборони на посмертне відтворення. Також зазначимо, що громадяни країн, де досліджуваний метод ДРТ заборонений, можуть бути зацікавлені у зверненні за послугами посмертної репродукції в Україні, що потребуватиме окремого регулювання та вирішення багатьох питань, зокрема, права, що підлягатиме застосуванню, порядку транспортування репродуктивного матеріалу через митний кордон тощо.

Оскільки чинне законодавство України містить прогалину в регламентації посмертної репродукції, надавачі послуг ДРТ приймають власні рішення, формуючи правозастосовну практику без відповідної правової підстави. Чинне законодавство України виключає можливість посмертної передачі права користування та розпорядження біологічним матеріалом іншій особі шляхом видачі нотаріально посвідченої довіреності, оскільки відповідно до ст. 248 Цивільного кодексу України, представництво за довіреністю припиняється у разі смерті особи, яка видала довіреність [14]. Окрім того, неможливо застосувати положення, що регулюють посмертну трансплантацію, оскільки відповідно до Закону

України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» трансплантація статевих залоз, репродуктивних клітин і живих ембріонів виключена з сфера дії цього закону [15].

Наразі сфера допоміжних репродуктивних послуг в Україні регулюється лише на рівні спеціального підзаконного акту – Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій, затвердженого наказом МОЗ України № 787 від 9 вересня 2013 року [16], який не містить жодних положень, які б прямо регулювали питання посмертної репродукції, залишаючи це у віданні клінік репродуктивної медицини та їхніх пацієнтів, що потім можуть зіткнутися з багатьма проблемами як під час реалізації своїх репродуктивних прав, так і після їх реалізації.

Робота над підготовкою спеціального закону, який би регулював цю сферу суспільних відносин, тривала багато років і у грудні 2023 року Президентом України було підписано проєкт Закону «Про внесення змін та доповнень до деяких законів України з метою забезпечення прав учасників війни на біологічне посттравматичне батьківство/материнство» [17]. Тому вважаємо за доцільне висвітлити ключові аспекти вказаного акту. Так, законопроєктом передбачено внесення змін до частини 1 статті 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», згідно з якою під час воєнного чи надзвичайного стану, особливого періоду, передбаченого Законом України «Про оборону України», військовослужбовці мають право звернутися до комплексу заходів, що здійснюються державою для забезпечення їх права на біологічне посттравматичне батьківство/материнство.

Проєктом також передбачено доповнення статті 95 Закону України «Про Національну поліцію» частиною, якою уточнити, що під час воєнного чи надзвичайного стану, під час дії особливого періоду, передбаченого Законом України «Про оборону України», поліцейські, які виконують службові завдання в районі воєнних (бойових) дій, аналогічно військовослужбовцям отримують гарантії права на участь у комплексі заходів, які здійснюються державою з метою забезпечення права на біологічне

посттравматичне батьківство/материнство, отримання медичної допомоги або проведення медико-психологічної реабілітації в медичних закладах, розташованих за межами України, отримання психологічної допомоги.

Слід акцентувати увагу на тому, що положення проєкту Закону № 8011 відповідають Конституції України. Так, Основний Закон регламентує рівність прав жінок та чоловіків (Стаття 24 Конституції України). Положення проєкту також кореспондують нормам Сімейного кодексу України, згідно яких: держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї (частина 1 статті 5 Сімейного кодексу України); дружина має право на материнство, а чоловік має право на батьківство (частина 1 статті 49, частина 1 статті 50 Сімейного кодексу України).

Положення проєкту спрямовані на виконання Україною низки зобов'язань щодо охорони репродуктивного здоров'я. Зокрема, згідно зі статтею 25 Загальної декларації прав людини, кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, притулок, медичний догляд та необхідні соціальні послуги, що є необхідним для підтримання здоров'я та благополуччя особи та її сім'ї, а також право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості або іншої втрати засобів до існування через обставини, які не залежать від особи [18]. Важливо, що не вважається дискримінаційним прийняття державами-учасницями спеціальних заходів, спрямованих на охорону материнства, в тому числі заходів, передбачених Конвенцією ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [19].

Зауважимо, що згідно з положеннями законопроєкту № 8011, право на біологічне посттравматичне батьківство/материнство, отримання медичної допомоги, проведення медико-психологічної реабілітації в медичних закладах, розташованих за межами України, отримання психологічної допомоги стосується саме військовослужбовців. Проєкт не регламентує забезпечення такими правами поліцейських, утім це право, передбачене законопроєктом і має відповідно поширюватись і на поліцейських, які виконують

ють службові обов'язки в районах воєнних (бойових) дій. Також заслуговують на увагу заплановані урядом заходи щодо забезпечення права на посттравматичне батьківство/материнство для працівників поліції та інших правоохоронних органів, працівників охорони здоров'я тощо.

У відповідності до назви законопроекту, право на посттравматичне біологічне батьківство/материнство учасників війни забезпечується, однак при розгляді тексту проєкту необхідно врахувати співвідношення термінів «учасники війни» та «учасники бойових дій» (стаття 5 та 8 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»).

Слід також звернути увагу на те, що визначення терміну «біологічне посттравматичне батьківство/материнство» у законопроєкті відсутнє, не зважаючи на те, що вказаний термін фігурує у його назві. Зазначений термін також відрізняється від передбаченого у Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» терміну «біологічне батьківство/материнство».

Підсумовуючи зазначимо, що законопроєкт № 8011 є гендерно-нейтральним, сприяє забезпеченню рівних можливостей військовослужбовців щодо реалізації права на біологічне батьківство/материнство в посттравматичних випадках, проходження лікування чи проведення медико-психологічної реабілітації у медичних закладах, розташованих за межами України, та отримання психологічної допомоги. Утім, вважаємо за доцільне регламентувати можливість реалізації права на біологічне посттравматичне батьківство/материнство поліцейськими, співробітниками інших правоохоронних органів та медичним персоналом, що виконують службові обов'язки в районах воєнних (бойових) дій.

Українські репродуктологи вже стикалися з проблемою правозастосування у досліджуваній сфері, оскільки стрімко зростає кількість осіб, які звертаються за посмертним використанням репродуктивного матеріалу та/або кріоконсервованих ембріонів. Так, наразі у Верховній Раді України зареєстровано три законопроєкти щодо внесення змін в порядок використання репродуктивного

матеріалу військовослужбовців. Законопроєкт № 10437 передбачає внесення змін до законодавства щодо забезпечення права військовослужбовців на біологічне батьківство/материнство, та регламентує право на розпорядження репродуктивними клітинами спадкоємцем (спадкоємцями) такої особи у порядку та у строки, встановленими Кабінетом Міністрів України [20].

Проєктом закону № 10438, передбачено право на біологічне батьківство/материнство, зокрема на здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин загиблих/померлих учасників війни на випадок втрати репродуктивної функції при виконанні обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Також регламентовано, що у випадку загибелі/смерті особи право на безоплатне збереження та використання (або передачу третій особі задля донорського штучного запліднення) збережених репродуктивних клітин переходить до близьких родичів відповідної загиблої/померлої особи [21].

Законопроєктом № 10448 пропонується внести зміни до Цивільного кодексу України, Сімейного кодексу України та Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)», якими, серед іншого, передбачається, що фізична особа, репродуктивні клітини якої зберігаються відповідно до законодавства, має право розпорядитися ними на випадок своєї смерті або оголошення судом її померлою чи безвісно відсутньою. Розпорядження, а також застосування допоміжних репродуктивних технологій з використанням відповідних репродуктивних клітин здійснюється згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством.

Запропоновано передбачити, що у разі загибелі або визнання померлою в установленому порядку особи, репродуктивні клітини якої зберігаються, їх безоплатне зберігання здійснюватиметься протягом трьох років з моменту загибелі цієї особи або визнання її померлою. Після закінчення цього строку

подальше зберігання таких клітин може бути продовжене за рахунок іншої особи, визначеної у розпорядженні особи щодо власних репродуктивних клітин, які зберігаються відповідно до законодавства, на випадок своєї смерті або оголошення судом її померлою чи безвісно відсутньою.

Позитивним є вирішення питання строку зберігання репродуктивного матеріалу. Зазначимо також, що встановлення трирічного терміну зберігання репродуктивних клітин загиблих військовослужбовців, або визнання їх померлими з можливістю подальшого зберігання після закінчення цього строку, вимагає внесення відповідних змін Сімейного кодексу України для встановлення походження дитини від померлого чоловіка.

Заслужує на увагу те, що згідно з назвою та змістом проєкту, до якого вноситься припис про безоплатне зберігання репродуктивних клітин, дія положень має поширюватися на військовослужбовців, поліцейських та осіб рядового і начальницького складу Державної служби України з надзвичайних ситуацій, осіб начальницького складу управління спеціальних операцій Національного антикорупційного бюро України, осіб рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, які беруть безпосередню участь у бойових діях або забезпечують здійснення заходів з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії [22]. Утім, вважаємо за доцільне регламентувати можливість реалізації права на біологічне посттравматичне батьківство/материнство співробітниками інших правоохоронних органів та медичним персоналом, що виконують службові обов'язки в районах воєнних (бойових) дій. Слід наголосити, що жоден з проєктів не передбачає комплексної регламентації застосування технології посмертного відтворення. Тому доцільно акцентувати увагу на низці аспектів, що важливо регла-

ментувати для належного правового врегулювання посмертного відтворення.

Так, можна зробити висновок, що в законотворчій діяльності спостерігається стійка тенденція до легалізації посмертної репродукції. Утім, запропонований регуляторний механізм має бути ефективним з точки зору правозастосування, аби забезпечити належне впровадження цієї репродуктивної технології. Зокрема, у сфері забезпечення безперешкодного доступу військовослужбовців до реалізації їх репродуктивних прав, необхідно доопрацювати запропоновані проєкти з метою створення належних умов посмертного використання репродуктивного матеріалу та реалізації репродуктивних прав військовослужбовців. Зазначимо, що для належного врегулювання сфери посмертного відтворення в Україні, доцільно звернути увагу на наступне: надання дозволів чи заборони посмертного відтворення репродуктивного матеріалу, вилученого у померлої особи за життя, та визначення можливості вилучення репродуктивного матеріалу у померлої особи; встановлення чітких вимог щодо застосування посмертного відтворення, порядку надання згоди тощо; встановлення терміну допустимого посмертного зберігання та використання репродуктивного матеріалу та/або кріоконсервованих клітин померлої особи; врегулювання спадкових прав дитини, народженої шляхом посмертного відтворення; встановлення батьківства/материнства померлої особи щодо дитини, народженої внаслідок посмертного відтворення; можливість використання цього методу ДРТ іноземцями на території України та допустимість вивезення репродуктивного матеріалу з території України за кордон, можливість використання методу посмертного відтворення за громадянами України за кордоном.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Лебедєва Ю. Конституційно-правове забезпечення свободи репродуктивного вибору особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. No. 3. P. 61–67. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.11>.
2. Nalyvaiko L., Lebedieva Y. Reproductive human rights: international standards, experience of Ukraine and Lithuania. *European Political and Law Discourse*. 2022. Vol. 9, no. 4. P. 60–73. URL: <https://doi.org/10.46340/eppd.2022.9.4.6>.

3. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 184 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/1012321/mod_resource/content/1/МПСПЛ_навч.%20посібник_.pdf.
4. The European Convention on Human Rights and the Practice of the ECtHR in the Field of Gestational Surrogacy. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. Vol. 6, no. 2. P. 206–2019. URL: <https://doi.org/10.33327/ajee-18-6.2-n000203>.
5. Simana S. Creating life after death: should posthumous reproduction be legally permissible without the deceased's prior consent?. *Journal of Law and the Biosciences*. 2018. Vol. 5, no. 2. P. 329–354. URL: <https://doi.org/10.1093/jlb/lisy017>.
6. Pennings G. Belgian Law on Medically Assisted Reproduction and the Disposition of Supernumerary Embryos and Gametes. *European Journal of Health Law*. 2007. Vol. 14, no. 3. P. 251–260. URL: <https://doi.org/10.1163/092902707x232971>.
7. Human Tissue Act 1982. *Victorian legislation*. URL: <https://www.legislation.vic.gov.au/in-force/acts/human-tissue-act-1982/045>.
8. Assisted Reproductive Treatment Act 2008. *Victorian legislation*. URL: <https://www.legislation.vic.gov.au/in-force/acts/assisted-reproductive-treatment-act-2008/028>.
9. Assisted Human Reproduction Act : of 29.03.2004. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/a-13.4/FullText.html>.
10. Consent for Use of Human Reproductive Material and In Vitro Embryos Regulations : of 14.06.2007. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/regulations/sor-2007-137/FullText.html>.
11. German Embryo Protection Law, § 4, s. 1, ss. 1 ESchG Unauthorised fertilisation, unauthorised embryo transfer and artificial insemination after death, http://www.gesetze-im-internet.de/eschg/___4.html.
12. Hashiloni-Dolev Y., Schickanz S. A cross-cultural analysis of posthumous reproduction: The significance of the gender and margins-of-life perspectives. *Reproductive Biomedicine & Society Online*. 2017. Vol. 4. P. 21–32. URL: <https://doi.org/10.1016/j.rbms.2017.03.003>.
13. Sikary A., Murty O., Bardale R. Postmortem sperm retrieval in context of developing countries of Indian subcontinent. *Journal of Human Reproductive Sciences*. 2016. Vol. 9, no. 2. P. 82. URL: <https://doi.org/10.4103/0974-1208.183510>.
14. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
15. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини : Закон України від 17.05.2018 р. № 2427-VIII : станом на 7 січ. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>.
16. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text>.
17. Картка законопроекту – Законотворчість. *Електронний кабінет громадянина*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40292>.
18. Загальна декларація прав людини : від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
19. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : від 18.12.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.
20. Картка законопроекту – Законотворчість. *Електронний кабінет громадянина*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43588>.
21. Картка законопроекту – Законотворчість. *Електронний кабінет громадянина*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43591>.
22. Картка законопроекту – Законотворчість. *Електронний кабінет громадянина*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43590>.